

Iš archyvų

Daiva DAPKUTĖ

Amerikos lietuvių krepšininkų kelionę į okupuotą Lietuvą prisimenant

2017 m. rugpjūčio mėnesį suėjo 50 metų nuo dar vieno gerokai primiršto istorinio įvykio – Amerikos lietuvių krepšininkų kelionės į okupuotą Lietuvą. Tai buvo vienas pirmųjų lietuvių išseivių bandymų pralaužti geležinę uždangą ir užmegzti ryšius su Lietuvos žmonėmis, be to – sėkmingas. Kita vertus, tai buvo vienintelis toks sporto įvykis per visą okupuotos Lietuvos laikotarpį, kai, pasinaudojus palankia tarptautine situacija ir atšilimo politika Sovietų Sąjungoje (jau po metų po Prahos įvykių tokia kelionė būtų buvusi sunkiai įmanoma), buvo suorganizuotas išseivijos sportininkų komandos atvykimas ir varžybos sovietinėje Lietuvoje.

Yra kelios išseivijos krepšininkų kelionės į Lietuvą užuomazgos versijos. Anot vienos jų, viskas prasidėjo Lietuvoje, kai 1966 m. pabaigoje Kauno „Žalgirio“ vyr. treneris Vytautas Bimba pasiūlė Vytautui Kazakevičiui (tuometiniam „Tėvynės balso“ redaktoriaus pavaduotojui, o nuo 1967 m. – Kultūrinių ryšių su lietuviais užsienyje komiteto pirmininko pavaduotojui) pasikviesti į Lietuvą Amerikos lietuvių krepšininkus. Šis parašė laišką išseivijos žurnalistui Edvardui Šulaičiui, o E. Šulaitis susisiekė su Čikagos ASK

„Lituanicos“ klubo pirmininku ir šio klubo krepšinio komandos treneriu Rimantu Dirvoniui. Kita versija, kad sumanymas vykti į Lietuvą žaisti krepšinį gimė 1965 m. išseivijoje. E. Šulaičio pasakojimu, būtent jis 1965 m. rudenį pasiūlęs tokių krepšinio rungtynių projektą V. Kazakevičiui, o R. Dirvonis apie tokią idėją jau buvo kalbėjęs 1965 m. Vyriausiojo fizinio auklėjimo ir sporto komiteto suvažiavime¹.

Užtruko nemažai laiko, kol gimusi idėja galėjo virsti realybe. Ši krepšininkų kelionė žymėjo visiškai naują ir gana radikalų sovietinės Lietuvos politikos ir santykių su išseivija posūkį. Pritarimas tokiai idėjai turėjo ateiti iš aukščiausių tiek Lietuvos, tiek Sovietų Sąjungos partijos ir saugumo komiteto (KGB) atstovų. Pasak V. Kazakevičiaus, nors pats LKP CK pirmasis sekretorius Antanas Sniečkus rėmė šią iniciatyvą, įvairiose sovietinėse struktūrose netrūko pasipriešinimo rengiamai kelionei, baimintasi galimų antisovietinių akcijų ir poveikio lietuvių visuomenei². Ne ką lengviau išvykos iniciatoriams sekėsi išseivijoje, kur jiems teko susidurti su visuomenės baime, nepasitikėjimu, įtarimais, neretai netgi su tiesioginiais

kaltinimais išdavyste ar grasinimais ekskomunikuoti išvykos organizatorius iš lietuvių bendruomenės³.

Gavęs konkretų pasiūlymą organizuoti krepšinininkų kelionę R. Dirvonis susisiekė su bendraminčiais, Akademinio skautų sąjūdžio nariais Vytautu Germanu ir Raimundu Mieželiu. Būtent šios trijulės iniciatyva buvo sudarytas išvykos į Lietuvą koordinatorių komitetas. Į organizacinį komitetą įėjo daugiausia jaunosios kartos įvairių organizacijų atstovai⁴. Visą laiką buvo stengiamasi parodyti, kad ši išvyka kilo privačių žmonių iniciatyva ir neturėjo jokių ryšių su kokiomis nors išėivijos politinėmis organizacijomis. Dalis išėivijos visuomenės ir ypač vadovaujančios politinės organizacijos (Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas, Amerikos lietuvių taryba ir kt.) buvo nusistatę prieš kelionę, jų nuomone, tokie ryšiai nenaudingi nė vienai pusei, silpnina lietuvių laisvės kovos ryžtą ir netgi kelia pavojų JAV vykdomai Lietuvos aneksijos nepripažinimo politikai. Išvykos organizatoriai dėl kelionės ir galimos JAV valdžios reakcijos į tokius ryšius su sovietine Lietuva susisiekė su įvairių JAV valdžios institucijų, taip pat Valstybės departamento atstovais ir visur gavo atsakymą, kad tokia kelionė neturės jokios įtakos nepripažinimo politikos linijai⁵. Išėivijos visuomenės susiskaldymas, nepasitikėjimas ir kaltinimai išvykos organizatorius lydėjo ne tik rengiant išvyką, bet ir po jos. Kai kurie organizacinio komiteto nariai ir krepšinininkai, neatlaikę visuomenės spaudimo, pasitraukė ir nedalyvavo rengiant kelionę. Kita vertus, nemaža dalis išėivijos visuomenės finansiškai parėmė rengiamą išvyką, taip išreikšdami paramą šiai iniciatyvai⁶.

Nepaisant įvairių trukdžių ir pasipriešinimo tiek išėivijoje, tiek sovietinėje Lietuvoje, idėją pavyko įgyvendinti. 1967 m. rugpjūčio mėnesį į kelionę išsirengė 15 žmonių grupė. Krepšinio komandą sudarė komandos

kapitonas Jonas Kaunas, Alfredas Galinaitis, Romualdas Gudas, Jurgis Jankauskas, Valteris Jansonas, Romas Miknaitis, Daumantas Miniotas, Aloyzas Razutis, Antanas Šepetavičius ir Rimantas Dirvonis (komandos treneris). Su grupe taip pat vyko išvykos koordinatoriai Rytas Babickas ir Raimundas Mieželis. Lietuvoje išėivijos krepšinininkai prabuvo dvi savaites (rugpjūčio 17–31 d.), sužaidė penkerias rungtynes, iš kurių dvi laimėjo, trejas pralaimėjo. Buvo rungtyniaujama su Vilniaus „Statyba“, Vilniaus studentų rinktine, Vilniaus „Žalgiriu“ ir Kauno „Žalgiriu“. Vengiant galimų antisovietinių akcijų ir didesnio visuomenės susidomėjimo, apie rengiamas varžybas informacija nebuvo skelbiama, varžybos vyko pusiau viešai (skelbimai apie būsimas rungtynes iškabinti tik prieš pat renginį), ne pagrindinėse krepšinio salėse, bet mažesnėse salėse Trakuose, Vilniuje, Druskininkuose⁷. Nors prieš kelionę buvo žadėta rungtynes surengti Kaune, į Kauną krepšinio rinktinė buvo atvežta tik kaip turistai, paaiškinus, kad varžybos čia negali būti surengtos „dėl pagrindinių salių užimtumo“.

Be varžybų, išėivijos krepšinininkams buvo surengtos turistinės kelionės į Vilnių, Kauną, Trakus, Druskininkus, vyko įvairūs oficialūs susitikimai su Lietuvos krepšinio veteranais, sporto organizacijomis, netrūko ir privačių susitikimų su Lietuvos žmonėmis, giminėmis ir pažįstamais. Abi pusės laikėsi susitarimo ir vengė kokių nors politinių motyvų ar propagandinių akcijų. Tiesa, ne visai – kiekvienas šios sportinės-turistinės išvykos dalyvis slapta su savimi vežėsi įvairių Algimanto Mackaus knygų leidimo fondo ir „Draugo“ knygyne nusipirktų knygų, „Metmenų“ žurnalų, kuriuos sėkmingai pavyko pravežti ir vėliau išdalyti sutiktiems žmonėms⁸, o kelionės dalyvių švarkus ir krepšinio uniformas puošė Gedimino stulpai. Pasipuošę šiais tautiniais ženklais krepšinininkai atvirai vaikščiojo miestų gatvėmis ir

dalyvavo susitikimuose, dėl to netgi sulaukė sovietinių atstovų priekaištų⁹.

Organizatoriai ir dalyviai liko patenkinti kelione – buvo aplankyta sovietinė Lietuva, sužaistos kelerios krepšinio rungtynės, išvengta politinių propagandinių situacijų, užmegzti privatūs santykiai su lietuvių kultūrine inteligentija. Krepšininukų kelionė buvo pirmasis žingsnis, pirmoji didesnė išvyka į sovietinę Lietuvą, pramynusi kelius ir turėjusi nemažą postūmį vėliau besiplėtojantiems ryšiams su Lietuvos žmonėmis. Septintojo dešimtmečio pabaigoje – aštuntajame dešimtmetyje atsirado grupės, rengusios įvairias Lietuvos meninukų keliones, gastroles ir parodas išeivijoje, daugėjo žmonių, privaciai arba grupėmis vykstančių į sovietinę Lietuvą. Tai vyko vėliau, kai pasipriešinimas vadinamiesiems „ryšiams su Lietuva“ jau buvo susilpnėjęs ir išeivijoje įvairiais būdais buvo ieškoma plyšių geležinėje uždangoje bei bandoma jais pasinaudoti mezgant ryšius su lietuviais. 1967 m. sugrįžusių lietuvių krepšininukų išeivijoje laukė dar labiau įkaitusi politinė situacija. Krepšininukų kelionė ne tik nenuramino, bet dar daugiau pakurstė aistras ir išeivijoje vyravusius prieštaravimus dėl ryšių su okupuota Lietuva¹⁰. Išeivijos spaudoje netrūko įvairių šmeižtu, kaltinimais ir neapykanta persunktų straipsnių prieš tuos, kurie laikėsi kitokios pozicijos. Susiskaldymas ir nepasitikėjimas neretai pasiekdavo tokį lygį, kad buvę bendraminčiai nustojo bendrauti, daugelis laikraščių atsisakydavo spausdinti diskusijas keliančius straipsnius, o su nepelnytais kaltinimais išdavystėmis ar net tarnavimu bolševikams susidūrę žmonės jautėsi įskaudinti, izoliuoti ir stumiami iš lietuvių bendruomenės. Į tokią įkaitusią aplinką sugrįžo krepšininukai, kuriems taip pat teko patirti nemažai nepasitikėjimo ir priekaištų išeivijoje.

Sovietinei pusei ši krepšinio kelionė nebuvo itin naudinga, nebandyta jos panaudoti politiniams propagandiniams tikslams

pristatant „sėkmingus ryšius su išeivija“, nebandyta naudoti kokioms nors dezinformacinėms ar kompromitavimo akcijoms. Tad neturėtų būti keista, kad sėkmingai prasidėjusiems sportiniams ryšiams tarp okupuotos Lietuvos ir išeivijos nebuvo lemta tęstis – 1967 m. krepšininukų kelionė buvo pirmoji ir vienintelė per visa Lietuvos okupacijos laikotarpį. Daugiau panašių kelionių nebuvo. Kitą kartą išeivijos sportininkai vyko rungtyniauti į Lietuvą tik 1991 m. vasarą, kai Lietuva jau buvo nepriklausoma valstybė ir išeivijos sportininkai galėjo atvykti į Lietuvoje rengiamas Pasaulio lietuvių sporto žaidynes.

Įdomu, kad ši istorinė krepšininukų kelionė iki šiol nėra sulaukusi platesnio istorikų, tyrinėtojų dėmesio. Dažniau apie krepšininukų kelionę užsimenama pristatant ryšių su okupuota Lietuva klausimą ir diskusijas išeivijoje¹¹. Bene vienintelis išsamus straipsnis, analizuojantis ne tik pačią išvyką, bet ir to meto tarptautinę situaciją, išeivijos ir okupuotos Lietuvos ryšių kontekstą, yra dar 1998 m. „Akiračių“ mėnraštyje paskelbtas Liūto Morkūno straipsnis.¹² Iš kitos – sovietinės Lietuvos – pozicijos šią kelionę plačiau aprašė Vytautas Kazakevičius¹³. Nieko keisto, kad sovietinėje Lietuvoje šis įvykis buvo aprašytas trumpai ir tik sportiniu požiūriu sporto laikraščiuose, vengiama išvyką plačiau pristatyti ir reklamuoti. Galbūt dar galima būtų surasti ne vieną liudininką, prisimenantį tais metais atvykusius išeivijos krepšininukus, galbūt netgi dalyvavusį krepšinio rungtynėse, – tokie žmonių prisiminimai būtų ypač vertingi ir padėtų atskleisti šios kelionės svarbą bei reikšmę to meto Lietuvos žmonėms. Kita vertus, kaip nebūtų keista, nėra išlikę platesnių ir pačių išvykos dalyvių prisiminimų. Galbūt įtakos turėjo nepalanki ir netgi priešiška atmosfera išeivijoje, kai grįžę išvykos dalyviai buvo sutikti priešišškai, o nuoskaudos dėl tokios išeivijos pozicijos liko net ir prabėgus trims dešimtmečiams.¹⁴ Galbūt dėl to daugelis jų nebuvo linkę apie šią

kelionę daug kalbėti, o galbūt paprasčiausiai sporto žmonės nelinkę į didesnius pasakojimus ar rašymus, jiems lengviau pasakojimus kurti sporto aikštelėse.

Čia publikuojami dveji skirtingi liudijimai apie 1967 m. krepšininkų kelionę į okupuotą Lietuvą. Pirmasis – vieno iš išvykos iniciatorių Tomo Remeikio¹⁵ archyve išlikęs rankraštis „Gintaro žemėje“ – liudijimas, surašytas kelionės dalyvio ką tik sugrįžus iš sovietinės Lietuvos. Neaišku, koku tikslu buvo rašytas rankraštis – galbūt planuota jį paskleisti plačiau arba paskelbti išsivijos spaudoje, bet šios minties vėliau atsisakyta. Greičiausiai jis buvo paskleistas tik tarp išvykos dalyvių ir organizatorių kaip pasakojimas apie įvykusią kelionę. Rankraštis nepasirašytas, spėjama, kad jo autorius buvo Raimundas Mieželis¹⁶. Trumpai pasakojama apie įvykusią kelionę, pateikiamos išvykos dalyvių nuotaikos ir kelionės vertinimai. Daugiausia dėmesio skiriama tiems klausimams, kurie tuo metu išsivijoje kėlė daugiausia diskusijų, t. y. ryšiai su sovietine Lietuva. Ar tokie ryšiai reikalingi, ar naudingi išsivijai ir Lietuvos žmonėms, ar negali pakenkti išsivijos vykdomai politinei veiklai ir nepriklausomybės siekiams? Išvykos dalyvių nuomone, krepšininkų kelionė buvo taiklus atsakas į šiuos klausimus – tokie ryšiai reikalingi ir labai laukiami, Lietuvos žmonės nori pažinti išsiviją ir Vakarų, nori, kad informacija apie Lietuvos žmones ir jų pasiekimus pasiektų Vakaruose gyvenančius lietuvius. Kadangi išsivijoje buvo baiminamasi, kad sovietinės sistemos nepažįstantį jaunimą gali paveikti sovietinė propaganda, kad jie gali grįžti „praplautomis smegenimis“ ar net įtikėję sovietinės sistemos pranašumu, išvykos dalyviai liudijo, kad įvyko priešingai – ši kelionė tik sustiprino jų lietuviškumą ir pasididžiavimo Amerika jausmą: „Lietuva vėl tapo konkrečia tikrove, artima ir mylima šalimi. Toks įspūdis iš visų jaunesniųjų, aplankusių Lietuvą“ (...) „Pamačiau kaip

žmonės gyvena ir pradėjau įvertinti Ameriką ir tai sukėlė manyje išdidumo jausmą“. Tai atsakymas tiems, kurie bijo, kad sąlyčio su sovietine santvarka pasekoje, jaunimas gali ta santvarka užsikrėsti¹⁷. Išvykos dalyvių stebino šiltas sutikimas ir artumo jausmas, lyg po trumpo laiko susitinka seni draugai, o ne žmonės, išvykę prieš du dešimtmečius. Visa tai perteikiama publikuojamame rankraštyje „Gintaro žemėje“. Bene geriausiai krepšininkų išvykos dalyvių nuotaikas atspindi paskutiniai gana sentimentalūs rankraščio žodžiai: „Rungtynes pralaimėjome. Tai kas, mes dalyvavome, laimėjo Lietuva. Tik tai yra svarbu. Mes parodėme jiems, kad yra žmonių, kuriems jie dar rūpi, mes dalinomės gėrimu, mes kartu juokėmės ir verkėm; aš tikiuos, kad jie nepamirš mūsų kaip ir mes jų. Mes kaip lietuviai turime grįžti ten vėl ir vėl, kiek tik įmanoma. Nesvarbu koks didelis ar mažas skaičius. Nesvarbu ar kaip šokėjai, dainininkai, sportininkai, bet mes turime grįžti.“¹⁸

Antrasis tekstas – prisiminimai, surašyti po išvykos prabėgus 40 metų¹⁹. Šių prisiminimų autorius – Leonas Sabaliūnas²⁰. Jis, kaip ir Bronius Vaškelis²¹, nebuvo tiesiogiai susiję su krepšininkų kelione, bet 1967 m. lankėsi Lietuvoje studijų ir mokslinių tyrimų tikslais. Lietuvoje jie susitiko su atvykusiais krepšininkais, dalyvavo krepšinio varžybose ir susitikimuose su vietos lietuviais. L. Sabaliūnui labiausiai įstrigo prisiminimai apie Gedimino stulpus, kuriais puošėsi krepšininkai. Jis aprašo, kaip į Gedimino stulpus reagavo paprasti žmonės ir kiek priekaištų dėl tautinės simbolikos demonstravimo jam teko išklausti iš Ričardo Vaigausko²². Prisiminė jis tuo metu Lietuvoje sutiktus žmones ir užsimezgasias pažintis.

Tiek L. Sabaliūnui, tiek krepšinio kelionės dalyviams ši išvyka ir bendravimas su lietuviais įsiminė ilgam ir paliko neišdildomus prisiminimus. „Žinoma, tokį vaizdą galima susidaryti tik tiesioginiai bendraujant su

žmonėmis. To vaizdo nerasime „oficialiame“ pasaulyje, kuris yra visiškai supolitintas ir ideologinis ir kuris toli gražu neatstovauja žmonių tikrų nuotaikų ir aspiracijų. Tokioje aplinkoje pasidaro ypač svarbiais neformalūs tiesioginiai žmogiški santykiai ir neoficialūs komunikacijos kanalai. Nutylėjimo ar interpretacijos būdu galima daug ką esmingo ir prasmingo nusišlepti. Tai yra įvykęs faktas kiek tai liečia jaunąją pokario kartą, kuri jau sudaro daugumą Lietuvos gyventojų. Tai turėtų paaiškinti ne tik Lietuvos žmonių troškimą Vakarus pažinti, bet ir išeivijos pareigą tą troškimą bent dalinai patenkinti“, – rašė išvykos dalyviai²³. „Svaiginantis įspūdis – „mes“ ir „jie“ buvome visi tokie patys!“²⁴ – prabėgus keliems dešimtmečiams prisiminė L. Sabaliūnas. Sentimentaliai skambantis sakinytis atspindėjo ilgus metus grindžiamus ir puoselėjamus išeivijos ryšius su lietuviais krašte, kai sovietiniame pasaulyje, pilname nepasitikėjimo, apgaulės ir baimės, asmeniniai kontaktai, bendravimai su žmonėmis, reti susitikimai ir iš Vakarų atvežamos knygos reiškė labai daug, šalinant nepasitikėjimą ir gerinat tarpusavio supratimą.

Gintaro žemėje

Rugpjūčio 17 d., 1967 m., apie vidudienį nusileidome Vilniaus aerodrome. Koks buvo mūsų jausmas tegali įsivaizduoti tik tas, kuris pats turi laimės vėl sugrįžti ir pamatyti savo gimtinę ir tėvų namus. Tai išgyvenimas, kurio nei vienas išvykos dalyvis nepamirš.

Vilniaus aerodrome buvome labai šiltai sutikti jaunimo, sporto, Inturisto²⁵, Kultūrinių ryšių su užsienio lietuviais komiteto²⁶, ir spaudos atstovų, bei tautiniais rūbais pasi-puošusių ir gėles nešančių Lietuvos gražuolių. Pirmas nuoširdus įspūdis apie Lietuvos žmones pasiliko per visą viešnagę, kuri tęsėsi beveik dvi savaites.

Viešnagės programa buvo labai plati – nuo turistinių apžiūrų, formalų ir neformalių

susitikimų su pavieniais ir grupėmis, vakarinių suėjimų, iki krepšinio žaidynių – liko tačiau laiko ir asmeniškiesiems pasimatymams su giminėmis, pažįstamais ir bendrai Lietuvos jaunimu. Aplankėme Vilnių ir jo visas įžymybes – Gedimino pilį, Rasų kapines, Aušros vartus, parodas ir t.t. – bei jo šauniąją kavinę – naktinį klubą Dainava, garsėjančią visoje Sovietų Sąjungoje. Vilniuje ir buvo praleista daugiausia laiko. Retai kuriam skaitytojui ką nors naujo galima būtų pasakyti apie senosios sostinės vaizdą, nes jau daug žmonių ten yra buvę ir miestą aprašę. Viena tik galima būtų pastebėti. Vilnius vis dar lieka kosmopolitaninis miestas, kuriame lietuviai sudaro dar mažumą gyventojų. Tikimasi, kad laikui bėgant, miestas turi potencialą sulietuviėti.

Praleidome dieną Kaune, kur aplankėme Karo muziejų, Dailės muziejų, Kūno Kultūros rūmus, ir bendrai visą miestą. Kaunas paliko nepaprastai šilto ir lietuviško miesto įspūdį. Čia mus draugiškai pavaišino ir globėjo žymiausi Lietuvos sportininkai. Aplankėme taip pat ir Trakus, restauruojamą pilį, ir sužaidėme rungtynes su Vilniaus studentų rinktine. Galų gale praleidome keletą dienų Druskininkuose, kur apžiūrėjome Čiurlionio namą, gėrėjomės Nemuno krantais, bei sužaidėme porą rungtynių su Lietuvos meisteriu – Kauno Žalgiriu. Atskiri išvykos dalyviai aplankė ir visą eilę kitų Lietuvos miestų.

Viešnagės metu turėjome visą eilę progų sueiti su įvairiomis jaunimo grupėmis, pasidalinti žiniomis apie išeivijos lietuvių gyvenimą ir susipažinti su jų gyvenimu, aplinka ir aspiracijomis. Taip buvome susitikę su Statybos tresto sportuojančiu jaunimu, Juventus klubo nariais (atstatytą išeivijos Korp. Plieną), Vilniaus universiteto rektorium Jonu Kubiliūm ir studentų atstovais. Druskininkuose bei Kaune teko pabendrauti su Kauno sportininkais. Tai tik iškilnesni susitikimų pavyzdžiai. Paliekant Tėvynę, Vilniuje mums buvo suruoštos išleistuvės.

Ši kelionė buvo pirma pokarinė didesnės grupės išvyka į Lietuvą. Turint omenyje tuos didelius karo ir pokario meto išgyvenimus bei politinius pasikeitimus, nenuostabu, kad ši kelionė buvo problematiška tiek išėivijos visuomenėje, tiek pačioje Lietuvoje. Galbūt neperdedant galima pasakyti, kad Lietuvoje buvo daugiau sunkumų krepšininkus priimti, negu krepšininkams išvykon išsiruošti. Atrodo, kad Lietuvoje valdančiuose sluoksniuose, kaip ir išėivijoje, buvo susidarę pro ir con blokai. Ne paslaptis, kad konservatyvus Kompartijos elementas buvo griežtai priešingas išvykai, nes, jo galvosenoje, išvykos dalyviai juk yra daugumoje „buržuazinių nacionalistų“ vaikai, be kurių buvo apsėita jau beveik ketvirtis šimtmečio ir nėra reikalo į juos dėmesį kreipti.

Bent dalinai pasipriešinimas išvykai Lietuvą valdančiuose sferose apribojo ir mūsų kelionės maršrutą. Nors susirašinėjimuose su atsakingais sporto darbuotojais buvo pasakyta, kad išvykos dalyviai turės progos sužaisti krepšinio rungtynes Vilniuje, Kaune, Šiauliuose, Panevėžyje ir kitur, galutinėje išvadoje rungtynės įvyko tik teritorijoje, kuri Lietuvai nepriklausė prieš karą. Nors Lietuvoje tai buvo bandoma pristatyti kaip simbolinį faktą, gali būti maža abejonių kad, nežiūrint tikrai nuoširdžių kvietėjų pastangų, politiniai sluoksniai vengė mus įsileisti į senąją ir tikrąją Lietuvą. Taip net ir Kaune turėjusios vykti rungtynės neįvyko, neva dėl atitinkamų halių užimtumo. Tiesa, pagrindinės halės iš tikro buvo užimtose, bet su gerais norais būtų buvę galima surasti bent kokios vidurinės mokyklos halę tam reikalui. Atseit, judėjimo laisvė Lietuvoje yra gana ribota.

Politinis pasipriešinimas išvykai taip pat turbūt nulėmė, kad rungtynės buvo iš tikro tik pusiau viešos. Žaidynės vyko mažai žiūrovų talpinančiuose salėse. Be to, nors apie įvykusias rungtynes sportinė spauda plačiai aprašė, apie įvykstančių rungtynių vietą ir laiką buvo galima sužinoti tik iš keletos

plakatų bei neoficialios komunikacijos būdu.

Žinoma, vietinė politinė padėtis buvo ne vienintelis veiksnys, paribojęs mūsų maršrutą. Kiti turistai tuo pačiu metu iš viso iš Vilniaus neišvažiavo. Įtakos atrodo turėjo ir tarptautinė padėtis, t.y. neseniai įvykęs žydų-arabų karas²⁷. Kad pamatėme be Vilniaus Trakus, Druskininkus ir Kauną, bei pavieniai kitus miestus, jau buvo didelė nuolaida ir pastangų rezultatas, kurias tikrai nuoširdžiai išvyką globoję žmonės dėjo.

Nors ir buvome nusivylę nepamatę daugiau Lietuvos, kiek mes jos ir jos žmonių matėme pilnai pateisino dėtas pastangas ten nuvykti. Turint omenyje tas daugiau ar mažiau politines problemas pačioje Lietuvoje išvyka pasisėkė geriau, negu buvo galima tikėtis. Nei svečiai, nei jų kvietėjai šioje srityje patyrė neturėjo. Ir mes ir jie šią kelionę laikėme kaip paprastą turistinę, kad grupė atvyko susipažinti su dabartine Lietuva ir apie tai buvo kalbama spaudoje. Prieš kiekvienas rungtynes buvo pranešama, kad grupė nėra jokia oficiali Amerikos lietuvių rinktinė ar atstovaujanti išėiviją, o susidedanti iš sportą mėgstančių žmonių, kurie atvažiavo aplankyti savo ir savo tėvų žemę, susitikti ir sužaisti keletą draugiškų rungtynių su Lietuvos krepšininkais.

Išvyka pasisėkė, nes abi pusės išlaikė žodį vengti politinių situacijų. Išvykos dalyviams neteko dalyvauti jokiame įvykyje, kuris turėtų politinę reikšmę. Išvažiuojant daug kas būkštavo, kad išvyka bus panaudota propagandai, kad reikės minėti revoliucijos penkiasdešimtmetį. Mums nebuvo net prisiminta apie tai, nors visoje Lietuvoje propagandos mašina šią sukaktį paminėti buvo užsukta. Vienintelis sąlytis su, galima sakyti, oficialiais sluoksniais, įvyko Druskininkuose, kur Vykdomasis Komitetas aprodė purvo vonias ir įteikė tautinę juostą viešnagę prisiminti.

Spauda Lietuvoje laikėsi labai objektyviai ir korektiškai. Plačiai rungtynes parašė laikraštis Sportas, išėinaš kas antrą dieną, ir tai

padarė grynai iš sportinio taško. Buvo parašymai ir Gimtajame krašte – taip pat objektyvus ir su minimum nepropagandiniu komentaru. Šis laikraštis dabar yra laisvai gaunamas Lietuvoje ir yra vienas iš pagrindinių, nors ir tendencingų, žinių šaltinių apie išeiviją. Išvyką ir rungtynes trumpiau paminėjo Tiesa, Komjaunimo tiesa, Cernovi Standar ir Vakarinės žinios. Apie aprašymo pobūdį tekalba pačių aprašymų tekstai, kurie daugumoje yra paskelbti šiame leidinyje.

Nedaug galima pridėti prie Sporto reportažų apie rungtynes. Tačiau keletą bendrų įspūdžių apie krepšinį Lietuvoje verta pateikti (...)²⁸.

Pabaigai, keletas bendrų įspūdžių ir išvadų.

Vienas iš plačiai vartotų argumentų prieš išvyką išeivijos spaudoje buvo teigimas, kad tokių viešnagių Lietuvos žmonės nepageidauja, nes jų (ir išeivijos) nuomone, tokios išvykos įteisinančios esamą padėtį. Kiek tokia nuomonė yra teisinga? Nei vienas išvykos dalyvis niekur negirdėjo, kad blogai padarėme atvažiuodami. Anaiptol, buvome sutikti kaip ilgai laukti svečiai, broliai lietuviai ir giminės. Tokių ryšių Lietuvos žmonės tik pageidauja. Jiems padėtis nėra pažymėta laikinumu ir yra nesuprantami mūsų aiškinimai, kad žmogiškų santykių reikia atsisakyti dėl legalaus principo. Lietuvos žmonės daugiau ar mažiau daleidžia ilgesnį esamos santvarkos laikotarpį ir jų susirūpinimo dėmesys yra skirtas užtikrinti geresnį materialinį būvį ir tautinę egzistenciją. Abu rūpesčiai, jų galvosenoje, bent dalinai sprendžiami artimesnių ryšių su Vakarais pasekoje. Tokia galvosenos tendencija tautoje vaizdžiai liudija, kad išeivijos bent oficialiosios visuomenės užimta pozicija dėl ryšių yra visiškai klaidinga. Visi su kuriais išvykos dalyviams tekos susidurti, džiaugėsi mūsų atvykimu ir linkėjo, kad tai būtų, jų žodžiais tariant, „pirmas žingsnis į platesnį ryšį“. Tokią pat nuomonę parsiveža beveik kiekvienas, grįžęs iš Lietuvos.

Ir ne vien jie geidžia pažinti mus ir Vakarus (ir to pozityvią kontribuciją tautiniam gerbūviui), bet taip pat nori, kad ir jų gyvenimas ir laimėjimai mums būtų žinomi ir pasklistų Vakaruose, tuo praturtinant žmonijos kultūrinį lobyną. Tai paeliacija išeivijai, kad tautos atsiekimų neignoruo-tume ir padėtume skleisti visame pasaulyje. O dalyviams išvykoje buvo aišku, kad tauta yra tikrai kūrybinga ir potenciali vertybių vystytoja. Visą jų kūrybinį gyvenimą mums pridera sekti ir pasiimti iš jo kas tikrai yra vertinga. Tuo mes tik savo išeivijos kultūrinį gyvenimą praturtinsim ir sau ilgesnį lietuvišką gyvenimą išeivijoje užsitikrinsime.

Su Lietuvos žmonėmis susigyvenimas buvo toks, jog nuo pirmos minutės atrodė, kad mes esame seni draugai, vėl susitikę tik po trumpo laiko, o ne po 23 metų. Tas artimas jausmas stebino mus. Ir mums atrodė, kad ir jie tai jautė. Gal dėl to, kad jų problemos, kurias esamose sąlygose jie drąsiai svarsto, yra panašios į mūsų. Jie irgi kalba apie kūrybą, laisvę, toleranciją, jie nori, kad lietuviškas gyvenimas kiltų aukščiau, kad kūryba būtų gilesnė ir prasmingesnė. Ir mes juk tokius pat rūpesčius turime. Pagrindinis tautinis ryšys dar nėra nutrūkęs ir jį reiktų palaikyti stiprų kaipo sąlygą mūsų pačių lietuviškumui sutvirtinti.

Žinoma, tokį vaizdą galima susidaryti tik tiesioginiai bendraujant su žmonėmis. To vaizdo nerasisime „oficialiame“ pasaulyje, kuris yra visiškai supolitintas ir ideologinis ir kuris toli gražu neatstovauja žmonių tikrų nuotaikų ir aspiracijų. Tokioje aplinkoje pasidaro ypač svarbiais neformalūs tiesioginiai žmogiški santykiai ir neoficialūs komunikacijos kanalai. Nutylėjimo ar interpretacijos būdu galima daug ką esmingo ir prasmingo nuslėpti. Tai yra įvykęs faktas kiek tai liečia jaunąją pokario kartą, kuri jau sudaro daugumą Lietuvos gyventojų. Tai turėtų paaiškinti ne tik Lietuvos žmonių troškimą Vakarus pažinti, bet ir išeivijos pareigą tą troškimą bent dalinai patenkinti.

1967-ieji. Gedimino stulpai
sporto aikštėje

Ši kelionė, kaip turbūt kiekvienas dalyvis patvirtins, sustiprino dalyvių lietuviškumą. Lietuva vėl tapo konkrečia tikrove, artima ir mylima šalimi. Toks įspūdis iš visų jaunesniųjų, aplankiusių Lietuvą. Kaip vienas iš dalyvių pareiškė: „Buvo nemigo naktų, buvo liūdnų valandų, bet mane dar daugiau surišo su jais, dar daugiau Lietuvą ir lietuvius – mano brolius myliu. Tai daugiau įkvėpė mane padėti jiems, prakeikti melą, ir kada nors vėl sugrįžti į gintaro žemę – mano Tėvynę“. Sustiprėjo ir dalyvių supratimas, kad mūsų gyvenimas yra pranašesnis už jų. Vienas iš dalyvių, Amerikos lietuvis, pareiškė: „Pamačiau kaip žmonės gyvena ir pradėjau įvertinti Ameriką ir tai sukėlė manyje išdidumo jausmą“. Tai atsakymas tiems, kurie bijo, kad sąlyčio su sovietine santvarka pasekoje, jaunimas gali ta santvarka užsikrėsti.

Šie įspūdžiai patvirtino įsitikinimą, kad platesni ryšiai su tauta yra abipusiai naudingi ir reikalingi. Iš perspektyvos galima pasakyti, kad išvyka nebuvo „išsišokimas“ ar „baisiau už mirtį“ ar „klaida“²⁹, o pirmas žingsnis – tikslus ir reikalingas žingsnis – kuris yra daug kartų pakartotinas. Visi argumentai prieš išvyką buvo nepagrįsti ir nepatvirtinti patirties. Anaipatol, ryšių su kraštu patirtis iki šiol parodė tų ryšių naudingumą lietuvių tautai, tiek krašte tiek išeivijoje. Tie, kurie šią išvyką rėmė ir organizavome turbūt sutiksime su sekančiais vieno dalyvio žodžiais, surašytais jau pakeliui atgal į Ameriką: „Rungtynes pralaimėjome. Tai kas, mes dalyvavome, laimėjo Lietuva. Tik tai yra svarbu. Mes parodėme jiems, kad yra žmonių, kuriems jie dar rūpi, mes dalinomės gėrimu, mes kartu juokėmės ir verkėm; aš tikiuos, kad jie nepamirš mūsų kaip ir mes jų. Mes kaip lietuviai turime grįžti ten vėl ir vėl, kiek tik įmanoma. Nesvarbu koks didelis ar mažas skaičius. Nesvarbu ar kaip šokėjai, dainininkai, sportininkai, bet mes turime grįžti“.

Nors tais metais iš Amerikos Lietuvon skridau savo moksliniams tyrinėjimams ieškoti medžiagos universiteto ir partijos istorijos instituto bibliotekose, Vilniuje vykusias krepšinio rungtynes su išeiviais stebėjau. Keletas įspūdžių mano atminty tebeliko neišdildomi.

Prisimenu, gausėjančios užatlantinės pažintys ir dažnėjančios abipusiai lankymaisi stiprino vidinę išeivijos nesantaiką. Vieni Amerikos lietuviai bijojo okupanto pastangų palaužti jų kovos dvasią, kiti manė esant būtina bendrauti su kaip galima didesniu Lietuvos gyventojų skaičiumi. Krepšinininkų idėjos rėmėjai ir organizatoriai – kaip Rytas Babickas, Rimantas Dirvonis, Jonas Kaunas, Raimundas Mieželis, (pačioj išvykoj nedalyvavę) Tomas Remeikis, Edvardas Šulaitis, Algis Zaparackas ir kiti – vis dėlto ryžosi žaidimo aikštėje su Lietuva pabendrauti. Provokacinių spąstų jie nesitikėjo, nors netikėtumų galimybės ir neatmetė. Ir manęs, ir dar vieno asmens jie prašė stebėti Vilniaus aplinką ir apie įtartinus mostus juos tuojau pat painformuoti. Tuos jų prašymus gan greitai pamiršau, nieko įtartina nepastebėjau, ir vėliau galvojau, kaip aš būčiau galėjęs sportininkus nuo kelionės atbaidyti, net jei būčiau nujautęs kažką negera.

Prisimenu, iš Amerikos atvykę krepšinininkai aikštėje puošėsi Gedimino stulpais. Gana dideliame žiūrovų būryje šalia manęs stovėjo maža mergaitė ir vyresnio amžiaus moteris. Atrodė, kad tai jos močiutė. Tie stulpai patraukė mergaitės dėmesį ir ji paklausė, ką tai reiškia. Močiutė atsakė, kad „tai senobinis lietuvių ženklas“. Keturių dešimčių praeitis tiktai tą paaiškinimą teleidžia perduoti kabutėmis nusakomu tikrumu.

Prisimenu, prieš pat rungtynes prie manęs priėjo Ričardas Vainauskas, kurį šiek tiek pažinojau iš mūsų kelių susitikimų Niujorke.

Kiek susierzinęs jis man, turbūt kaip Amerikos lietuviui, ėmė gana garsiai, ilgokai ir įkyriai priekaištauti dėl Gedimino stulpų – kas tiems sportininkams, tiems atplaišoms, davė teisę tyčia rodytis lietuvių tautiniais ženklais! Erzelis truko keletą minučių, jaučiausi nepatogiai, nes pats greitai pastebėjau, kad tų priekabių netikėtumas mane kiek suglumino. Maniau, kad į jo priekaištus nesugebėjau protingai atsakyti. Sugrįžęs Amerikon visa tai papasakojau Algimantui Gureckui³⁰. Tas, nė minutės negalvojęs, man ir sako: „O aš jam būčiau pasakęs – taigi, aišku, jeigu jūs sportininkai savo uniformas papuoštų Gedimino stulpais, tai Amerikos lietuviams tikrai nebūtų reikalo to daryti“. Stebėjausi mikliu savo draugo protu.

Prisimenu, mūsų sportininkai pasakojo, kokia rūpestinga buvo vietinė vadovybė, kokia paslaugi, kaip ji stengėsi jiems aprodyti bent pagrindines Vilniaus įžymybes. Pasakojo, kaip juos vedė dar ton aikštėn pasigėrėt Lenino paminklu. O tie sportininkai, dar meniškai neišsprusę ir jau kiek nuvargę, to reginio neįvertino: „Po velnių, dar vienas plikis!“

Pagaliau prisimenu, ir kas turbūt svarbiausia, - pirmą kartą Vilniuj susitikom būrelis gerų draugų, kur jau radom ir Bronių Vaškelį. Pralinksmejom, padrąsėjom, susiradom savo gimines, valdžios palydovai pradėjo kai ką nuleisti pro pirštus, pajutom tą trumpą sovietinės santvarkos atlydį. Pradėjom susitikinėti ir net iki vėlyvos nakties prašnekėti su kai kuriais Vilniaus literatais, dailininkais, mokslo žmonėmis ir kitų sričių kūrėjais, apgraibom susipažindami su jų darbais ir tais darbais buvom apdovanoti. Tų pasižmonėjimų ir pasilinksminimų dalyviai, be mūsų pačių, buvo Vytautas Kalinauskas, Irena Kostkevičiūtė, Petras Repšys, Aušra Sluckaitė, Judita Vaičiūnaitė, Vytautas Valius, Sigutė Valiuvienė, Vytautas Žalakevičius ir galbūt Sigitas Geda, Rimtautas Gibavičius ir Vincas Kisarauskas. Atskirai

mačiau dar Juozą Keliuotį, Romualdą Lancauską, Marcelijų Martinaitį, Paulių ir Dana Norkus, ir Vytautą Raudeliūną. Kone visi jie buvo to pusiau viešo tautiškojo pogrindžio žmonės. Svaiginantis įspūdis – „mes“ ir „jie“ buvome visi tokie patys! Panašus Amerikos kaltinimas nesugebėjimu riboti Sovietų įtakos sferų plėtojimosi. Tas pats žmonių tarpe labai paplitęs karo pabaigos aiškinimas. Tie patys didieji tautiniai rūpesčiai. Apčiuopiamos pagalbos Lietuvai aptartis. Kalbos atvirumas nuo pat pirmos dienos iki paskutinės. Lyg mus skyrusių dešimtmečių nebūtų buvę! Ilgam laikui liko brangios pažintys, ryšiai laiškais, ir pažadai keistis knygomis, žurnalais, dailės darbais ir muzikos įrašais.

Nuorodos

- ¹ Kazakevičius V., Kai kultūrininkai ir net politikai vadinti ... krepšininkais. Apie JAV lietuvių viešnagę Lietuvoje 1967 m., *Diena*, 1996 03 05; Mockūnas L., Kultūrinės infiltracijos pradžia – 1967 m. išeivijos krepšininkų išvyka į Lietuvą, *Nelygiagretės paralelės. Publicistika ir kritika*, Vilnius: Versus aureus, 2007, p. 330–331.
- ² Kazakevičius V., Kai kultūrininkai ir net politikai vadinti ... krepšininkais. Apie JAV lietuvių viešnagę Lietuvoje 1967 m., *Diena*, 1996 04 02, 04 09; Mockūnas L., Kultūrinės infiltracijos pradžia – 1967 m. išeivijos krepšininkų išvyka į Lietuvą, *Nelygiagretės paralelės. Publicistika ir kritika*, p. 332–333.
- ³ Dapkutė D., Lietuvių išeivijos santykių su okupuota Lietuva dinamika XX a. 6–9 dešimtmečiuje, *Istorija*, 2001, t. XLVII, p. 41, 42; Mockūnas L., Kultūrinės infiltracijos pradžia – 1967 m. išeivijos krepšininkų išvyka į Lietuvą, *Nelygiagretės paralelės. Publicistika ir kritika*, p. 336.
- ⁴ Mockūnas L., Kultūrinės infiltracijos pradžia – 1967 m. išeivijos krepšininkų išvyka į Lietuvą, *Nelygiagretės paralelės. Publicistika ir kritika*, p. 333–340.
- ⁵ *Ten pat*, p. 337–338.
- ⁶ Buvo apskaičiuota, kad išvykos išlaidos sieks 12 000 dolerių. Kanados ir Amerikos lietuvių

- aukomis reikalinga suma per pora mėnesių buvo surinkta. *Ten pat*, p. 335.
- ⁷ *Ten pat*, p. 341–345.
- ⁸ *Ten pat*, p. 341–342.
- ⁹ Sabaliūnas L., 1967-ieji. Gedimino stulpai sporto aikštėje, *Akiračiai*, 2007, Nr. 11–12, p. 7.
- ¹⁰ Dapkutė D., Kuizininė D., *Laisvas žodis laisvame pasaulyje: Atviro žodžio mėnraštis „Akiračiai“ 1968–2005 m.*, Vilnius: Versus aureus, 2010, p. 33.
- ¹¹ Mockūnas L., Lietuvių išeivijos ir krašto santykių dinamika, *Baltų forumas*, 1985, t. 2, Nr. 1, p. 49–67; Dapkutė D., Lietuvių išeivijos santykių su okupuota Lietuva dinamika XX a. 6–9 dešimtmetyje, *Istorija*, 2001, t. XLVII, p. 34–47; Dapkutė D., Kuizininė D., *Laisvas žodis laisvame pasaulyje: Atviro žodžio mėnraštis „Akiračiai“ 1968–2005 m.*, Vilnius: Versus aureus, 2010.
- ¹² Liūto Mockūno tekstas „Kultūrinės infiltracijos pradžia – 1967 m. išeivijos krepšininkų išvyka į Lietuvą“ buvo publikuotas „Akiračiuose“ 1998 m. Nr. 7, 8, 9. Vėliau šis tekstas perspausdintas L. Mockūno straipsnių rinkinyje *Nelygiagretės paralelės. Publicistika ir kritika*, Vilnius: Versus aureus, 2007, p. 321–355.
- ¹³ Kazakevičius V., Kai kultūrininkai ir net politikai vadinti ... krepšininkais. Apie JAV lietuvių viešnagę Lietuvoje 1967 m., *Diena*, 1996 03 05 – 1996 07 02.
- ¹⁴ Šulaitis E., Tai buvo prieš 30 metų, *Draugas*, 1997 09 05, Nr. 172 p. 2.
- ¹⁵ Tomas Remeikis (1934–2013) – išeivijos visuomenininkas, politinis veikėjas, politinių mokslų profesorius.
- ¹⁶ Mockūnas L., Kultūrinės infiltracijos pradžia – 1967 m. išeivijos krepšininkų išvyka į Lietuvą, *Nelygiagretės paralelės. Publicistika ir kritika*, p. 349.
- ¹⁷ Gintaro žemėje. Rankraštis. Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išeivijos institutas, Tomo Remeikio fondas.
- ¹⁸ *Ten pat*.
- ¹⁹ Leono Sabaliūno prisiminimai buvo publikuoti 2007 m. jau Lietuvoje leistuose „Akiračiuose“. Žr. Sabaliūnas L. 1967-ieji. Gedimino stulpai sporto aikštėje, *Akiračiai*, 2007, Nr. 11–12, p. 7.
- ²⁰ Leonas Sabaliūnas (1934–2016) – išeivijos visuomenininkas, politinių mokslų profesorius, Kolumbijos (*Columbia*) universitete apgynęs disertaciją apie Lietuvą 1939–1940 m., vienas iš „Santaros-Šviesos“ federacijos iniciatorių ir aktyvių narių.
- ²¹ Bronius Vaškelis – išeivijos visuomenininkas, teatrologas, literatūros istorijos tyrinėtojas.
- ²² Ričardas Vaigauskas – KGB pulkininkas, vienas iš saugumo vadų Lietuvoje.
- ²³ Gintaro žemėje. Rankraštis. Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išeivijos institutas, Tomo Remeikio fondas.
- ²⁴ Sabaliūnas L. 1967-ieji. Gedimino stulpai sporto aikštėje, *Akiračiai*, 2007, Nr. 11–12, p. 7.
- ²⁵ Visasąjunginės akcinės bendrovės „Inturistas“ Vilniaus skyrius rūpinosi užsienio svečių ir turistų priėmimu, jų ekskursijomis Lietuvoje.
- ²⁶ Nuo 1964 m. ryšiais su tautiečiais užsienyje rūpinosi specialiai įkurtas Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje komitetas (nuo 1976 m. vadintas Kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje draugija „Tėviškė“), vadovaujamas saugumo ir dažnai buvęs kaip priedanga KGB vykdomiems uždaviniams prieš lietuvių išeiviją.
- ²⁷ Turima galvoje 1967 m. išaugusią įtampą tarp Izraelio ir jo kaimynių Sirijos ir Egipto, peraugusią į karinį konfliktą.
- ²⁸ Rankraštyje palikta tuščia vieta, greičiausia planuota rankraštį vėliau papildyti informacija apie Lietuvos krepšinį.
- ²⁹ Reakcija į išeivijos spaudoje pasirodžiusius kaltinimus ir kritiką, kad krepšininkų kelionė buvo „klaida“, „išsišokimas“, „baisiau už mirtį“.
- ³⁰ Algimantas Gureckas – išeivijos visuomenininkas, teisininkas, ekonomistas, aktyviai dalyvavęs Pasaulio lietuvių bendruomenės veikloje, vienas iš „Santaros-Šviesos“ federacijos narių.